

др Милан Матић,
професор факултета Политичких наука у Београду

НОВЕ КОНЦЕПЦИЈЕ О ЉУДСКИМ СЛОБОДАМА, ПРАВИМА И ОДГОВОРНОСТИМА

I

Велико полихисторско стваралаштво професора Јована Борђевића, које је проширило и обогатило наша сазнања на многим значајним научним и културним подручјима, од политике и права до социологије и филозофије, у својој основи је непрекинати критички говор о човеку и путевима људског ослобођења у свету и посебно у нашим условима и нашој друштвеној пракси. У том духу и инспирацији настала су и најобимнија дела Јована Борђевића као што је *Политички систем*, коју је сам писац у поднаслову књиге одредио као *прилог науци о човеку и самоуправљању*. Човек, људске слободе и права, али и одговорности, заједно са живим друштвеним противречностима које их условљавају, омогућују или доводе у питање, као кључна тема у расправама проф. Борђевића и као мотив његових научних напора и трагања, могу се пратити већ од најранијих његових објављених радова, па све до оних најновијих и најразвијенијих. И онда кад расправља о науци, информисању, екологији, идеологији, судбини политичких идеја, стању институција или нормама и нормативним пројекцијама, мисао проф. Борђевића стално је окренута према човеку, који се схвата као потенцијални субјект и активни носилац једне стварне револуционарне и (само) ослободилачке праксе, која њему и његовој средини и заједници може вратити достојанство и потпунији људски идентитет. Ова темељна проблематика заузима средишње место у већим студијама и расправама као што су *Уставно право* или *Есеји о политици и култури* (Одељак: *Човек и његово достојанство*), али је она и непосредан предмет многих мањих расправа, чланака и прилога.

Елементи нових концепција и новог приступа проучавању људских слобода, права и одговорности могу се наћи у многим његовим ранијим радовима. Међутим, у свом најразвијенијем и синтетичком облику, ове нове концепције и пројекти о људским правима и слободама излажу се у књизи проф. Борђевића *Социјализам и слобода* (Просвета, Београд, 1982. ед. *Сусрет светова*). Раоправа је зрео плод дугогодишњих истраживања, прочувања и размишљања о људским слободама и одговорности-ма и о путевима и могућностима њиховог остваривања у свету великих друштвених криза и изазова не само демократији, већ и самом човеку.

У новим концепцијама људских права и слобода није реч само о новим начинима посматрања познатих и постојећих, односно класичних људских права и слобода, него пре свега о новим и неистраженим условима и друштвеним факторима слободе и одговорности и данашњем друштвеном, културном и политичком свету. Проучавање ових ширих услова и околности у којима се питања људских слобода и права постављају на нов начин и у новом светлу, преко проблематике људских права изнова откривају и осветљавају и многе егзистентне проблеме политике и политичке организације друштва, привреде, друштвене и људске околине, стања политичких заједница, морала и сл. Укратко речено, отварају се нови и знатно шири видници и простори у којима се јављају потребе за новим одређењима и формулацијама људских слобода, права и одговорности.

Све већа међузависност и повезаност положаја и развоја различитих делова друштва, неодељивост положаја човека од ширих процеса у његовој политичкој заједници, чини проблематику људских права и одговорности пресудном и незаобилазном у борби за социјализам и демократију. С друге стране, стање људских слобода, права и одговорности у појединим земљама је не само критеријум вредновања и стања постојећих друштвених и политичких система, већ и основа за решавање бројних друштвених проблема и противречности. Нема ниједног питања, од заштите околине, до сузбијања насиља, узајамности и солидарности, социјалне сигурности или пак борбе против бирократизма, аутархије, егоизма и национализма, које није повезано и које као свој услов нема потребу за доследнијим остваривањем људских слобода, права и одговорности. Запуштање и запостављање појединих, па и многих људских права и слобода у неким земљама и регионима света, неминовно доводи и до спутавања људских снага и потенцијала, до блокада, стагнација и регресивних процеса у друштвеном преображају и развоју. Израстање снага и гигантских структура које далеко премашају моћи и домете људског утицаја, различите концентрације отуђене војне, економске и политичке моћи, стално потискују „људско питање” у позадину, чине га „ситним”, или мање видљивим, а у име апстрактних и политичких репрезентованих интереса често се и отворено прелази преко елементарних људских слобода и права. У име идеолошке есхатологије, питања људских слобода и права која у себи носе стварне и неслућене потенције демократског прогреса, одлажу се за неизвесну будућност, која никако да започне. Доминација и апологија „виших циљева” и интереса државе и поретка у многим земљама доводи и до отвореног кршења људских права, угрожавају се људи да би се спасавале „земље” и „системи”. Све то чини актуелним и оно најизворније и првобитно право свих људских права које открива да је порекло свих права и слобода у револуцијама и да дели њихову даљу судбину—права на отпор тиранији и опресији (*Vindictiae contra tyrannos*). У потискивању овог и других права ангажују се моћне снаге, од економског „крођења” нагоноке и биолошке структуре људи, до арканских завера и манипулација против остваривања проглашених права, до самовоље изврше власти и примене силе у међународним односима.

Ови евидентни процеси и тенденције и борба напредних снага да се превазиђе њихово разорно и деволутивно дејство, посебно у покрету

ка социјалистичкој демократији и самоуправљању су у средишту истраживања Јована Борђевића о новим концепцијама људских слобода, права и одговорности и о путевима њиховог остваривања и друштвене заштите. У том контексту, прихватања и признавање нових друштвених и колективних права у условима самоуправљања (право рада друштвеним средствима, право на самоуправљање, право на националну слободу и равноправност итд.), отвара нове перспективе и погледе на целокупну проблематику људских слобода, права и одговорности у савременом свету.

II

Дубоке и далекосежне промене у темељима савременог друштва, траже и нова критичка промишљања великих идеја историје и поновне оцене њиховог смисла и значења за успешније кретање ка перспективама „друштвеног човека“ и „подруштвљеног човечанства“. Питања људских права, слобода и одговорности данас, не могу се посматрати ни решавати одвојено од питања о друштвеном положају и улози, одн. стању самог човека, од стања и ситуације социјализма у свету, од друштвене својине, ослобођења рада и радничке класе, самоуправљања, солидарности и узајамности, заједништва. Тек дубљи увиди у ова шира стања и процесе омогућују да се изнова сагледају и темељна питања људских слобода, права и одговорности у нашем времену. Управо расправа о тим великим политичким и историјским идејама и њиховом оживотворењу у збиљи савременог друштва и уводи нас у нове концепције о људским правима и слободама.

Да би показао у којим новим и дубљим димензијама појава социјалистичке демократије и самоуправљања открива питање о људској слободи, Борђевић своју расправу о односу социјализма и човека упрва и започиње промишљањем о положају и стању човека. Однос самог човека према историјском питању његове слободе и данас је противречан, иако је слобода не само својствена једино човеку, већ и највећи резервоар његових јединствених људских и друштвених снага и потенција. Ипак: „Човек је истовремено способан да ствара, осваја и брани слободу, али и да је уништава, напушта и предаје (и издаје)... Сам по себи, у свом животу, у схватањима и односима, у остваривању својих потенцијалних људских привилегија и вредности, човек није увек исти, нити је идеалан и неоспоран производ своје и друштвене историје и стварности... Апстрактно и априористичко изједначавање човечанства и хуманисти са човеком је исто тако произвољно, као и изједначавање човека и слободе“ (*Социјализам и слобода*, стр. 40—41.). Као што се не може идеализовати човеков однос према слободи, тако се и социјалистичко друштво, као отворени процес борбе за људскије односе и бољег човека, не своди само на човека, нити се човек своди само на социјализам. Социјализам није ни „колективна слика човека, ни теоријски израз идеалног човека“. Утопизам и есхатолошка једностраност упрощавања проблема односа социјализма и човека (тако присутна у идеологизираним представама), затвара путеве ка приступу човеку онаквом какав је стваран у историји човечанства и класног, у много чему нељудског света, за неопходну дијалектику посредовања тог односа трајањем револуције

и дијалектичког превазилажења наслеђених и нехуманих друштвених стања. Само критички приступ и социјализму, и човеку и отвореном проблему њиховог узајамног надрастања и превазилажења на све вишим нивоима људске свести и прогресивног друштвеног ангажовања, може променити садашње околности у којима се одвија борба за потпуније друштвено утемељење, остваривање и заштиту људских слобода и права и у том процесу и аутономне одговорности човека. Да би се ослободили традиционалних и идеализованих представа о човеку и његовој слободи, морамо ићи даље од њихових формалних и често само привидних правних и политичких одређења. Јер, „само свест о конкретном и вишестраном човеку може ослободити теорију социјализма (и марксизма), од апстрактног утопизма, а праксу социјализма од неизвесности и разочарања“ (*Ibid.* стр. 43).

Савремени свет, који се налази на једној од својих највећих и судбински историјских прекретница, мора у свим кључним питањима и вредностима људског живота и цивилизације у његовој класној предисторији, отворити најшири дијалог да би себи омогућио даље кретање према својој стварнијој и стварној историји. У процесу овог историјског стварања и самостварања, човек није само једнозначан отисак „ансамбла друштвених веза“. Више и изнад тога он је праксеолошко биће, али у томе и носилац великих симболичких форми, форми свести и културе, по којима потврђује своје јединство и дистинкност у природном свету, барем онолико колико то себи омогућује материјалном репродукцијом живота, као *toolmaking animal* (биће које твори алате, биће осмишљеног рада). Човек је вишеслојно и поливалентно биће које ствара и остварује се у одређеним друштвеним облицима не само као субјект рада (биће праксе у ужем смислу), као *genera*, већ истовремено и као дистинктни и непоновљиви појединац, *species* (биће своје слободе и потенцијалне слободе). Човек је исто тако и носилац социјалних улога, продукт социјализације и образовања („карактерних маски“) које га чине делом поделе рада и међусобних односа у базичној (производној) или другој (политичкој, одн. „илузорној заједници“).

Историјски се развијајући у бескрајном обиљу својих индивидуалних и генеричких људских испољавања, човек је превалио огроман пут: од митског и космичког бића људске давнине (које заједно са исконом показује и смисао генерацијама људског рода до савремености), преко бића полиса (организоване политичке заједнице), до аутономне људске јединке, која тежи да ослободи и искаже своје свестране људске тежње и способности, борећи се за оне односе према природи и у друштву који би му то омогућили. Напуштање архајског јединства са природом, човек је у свом друштвеном свету морао платити афирмацијом *принципа мџи*, што га увело у разне облике ропства, подаништва, па и статус подељеног, апстрактног и алегоријског бића разапетог у политичкој заједници између припадања друштву (приватне својине) и *citoyen-a*. У предисторији се, дакле, човек остваривао махом као једнодимензионално биће, претежно као актер својих социјалних улога, потписујући знаган део својих генеричких и још више особених индивидуалних потенција. Задатак и смисао социјализма је да непрекидно ствара и развија услове за свестрано ослобођење човека, за укидање разних облика отуђених сила, које се одвајају и супротстављају човеку, речју, да ства-

ра услове заједничког рада и живота у којима је „корен ствари за човека сам човек” (Маркс).

Водећи нас преко филозофске расправе ка основним премисама и концептима савремене проблематике слобода, права и одговорности човека, проф. Борђевић истовремено расправља и о великим мисаоним и идеолошким контроверзама који од Платона и Аристотела, преко Хобса и Рүсоа, до Ничеа, Достојевског и Маркса, постоје међу највећим умовима човечанства око проблема човека и његове слободе, односно способности да своју слободу и слободу своје средине одговорно носи и брани. На маргинама ових расправа најављују се нове могућности синтеза и превазилажења крајности песимистичких као и априорно оптимистичких визија о човеку и људској природи, једно ново и стваралачки реалистичко виђење људског проблема данас и могућности његовог решавања у појединим друштвеним облицима и њиховој историјској перспективи.

Расправа о многим премисама и условима људске слободе и одговорности данас, чак и кад није реч о таквим „идејама — снагама” и процесима као што су друштвена својина, социјализам, самоуправљање или одговорност, већ и онима које наизглед имају само уже или „изведено” значење, у разматрањима Јована Борђевића појављује се у својим дубљим значењима и димензијама. Уверљиву илустрацију овог значајног шпрења хоризонта у којем се посматрају и пројектују нови видови и нове димензије људских слобода, права и одговорности пружају, на пример, идеје и анализе о значењима *узајамности и солидарности у социјализму и самоуправљању*. Основу за редефинисање једностраних и уских концепата солидарности, који настају у капитализму и егистичким структурама савременог друштва, аутор види у новом плану читаве политичке филозофије и циљевима њеног друштвеног утемељења, а пре свега у превладавању основне противречности и расцепа у структурни друштва на сфере приватног и јавног, из којих извире надмоћ приватне својине и државе над новим, непосредним, равноправнијим и истински узајамним и солидарним облицима одношења и друштвеног повезивања људи. Сам појамни апарат концепција узајамности и солидарности постаје плүралистички, вишедимензионалан и подруштвљен, однос у коме се узајамност и солидарност не виде више као пасивно примање једних и отуђивање од приватне или групне (односно егистичко-корпоративне) својине, тј. приватне сфере других. Битно упориште узајамности и солидарности је у људскости револуције чији је носилац радничка класа као владајући друштвени субјект. Она се узајамношћу и солидарношћу не само супротставља односима експлоатације и поседничког индивидуализма и егоизма (стварајући нову *друштвеност*), већ је и суштински обогаћује активним покретом за укидање усамљености, анонимности, равнодушности и запуштености човека и односа према људима и заједницама. Она је социјални израз класних борби и ревандикација човечности против озваничене суровости и сиромаштва људских односа и субјект грађења стварног заједништва, веза међу људима које су покидале дисоцијативне снаге класног антагонистичког света. У свом дубљем смислу, солидарност и узајамност не могу се одвојити ни од друштвене својине, одговорности од самоуправљања и изворне људске ау-

тономности која је по својој природи асоцијативна, изнутра мотивисана заједништвом, једнакошћу, али не у апстрактном и априорном, већ у конкретном, радничко-класном смислу. Понајвише се еминентно људским схватањем и изражавањем слободе, која није само слобода ограђеног поседа, већ активна, друштвена и солидарношћу и узајамношћу битно обогаћена слобода. Сви ови концепти и односи и јесу у средишту расправљања о новом концепту солидарности и узајамности. Као концепти који служе практичној борби класе за уједињавање у оспоравању посталог и класне структуре друштва, идеје солидарности и узајамности, ако нису пука идеолошка формула, проглашени и државни, споља наметнути принципи без упоришта у друштвено прогресивном и будућем, једна су од најмоћнијих снага преображавања целокупне структуре савременог друштва и разрешавања његових противречности. У основама таквог схватања солидарности и узајамности је један дубљи фундаментални консенсус радничке класе и прогресивних снага око кључних вредности новог друштва и воље да се оно даље креће и развија, а не различити супститутивни и фиктивни, односно експлоататорски односи „узајамности и солидарности“, иза којих се прикривају егистички групни или регионални интереси или страх од прекорачивања граница експлоатације које би могло довести до мењања постојећег стања и стечених права. Због тога и у самоуправљању: „Солидарност мора имати изворе у слободном опредељењу и свести радника и мора бити објективно мотивисана и оправдана разлозима који прелазе круг пословања и понашања субјекта који прима помоћ у име солидарности ... Она добија прави смисао као солидарност појединих сектора и делова радничке класе за радничку класу у целини, јер права солидарност постоји само међу људима који имају класни интерес и чија је објективна ситуација схваћена и прихваћена од носилаца класног интереса“ (*op. cit.* стр. 59.) С друге стране, „солидарност не може значити учествовање у попуњавању средстава за губитке и лоше пословање привредног субјекта. Оваква, назови-солидарност, противна је самоуправљању и вођењу једне рационалне и одговорне политике од стране свих привредних и друштвених субјеката. Она уноси диспропорције у политику привредних субјеката и у општу политику заједнице и скида са солидарног акта његово својство слободног и одговорног акта који има подршку у радним колективима, а не изазива незадовољство и отпоре мислима, интересима и психи појединаца“ (стр. 58.).

Многе снаге и отпори старих односа експлоатације и доминације још увек отворено или прикривено блокирају и коче покрет ка новим концепцијама солидарности и одговорности и њиховом присуству у друштву и човеку, који са њима постају слободнији и јачи. Препрека на том путу су не само постављање друштвених односа и елементи принуде који се са њима рађају, него и шири процеси, а пре свега они у којима „остаци капитализма компромитују социјалистичку оријентацију и нагрзају друштвено тело, али и свест радних људи и грађана који у раду налазе услов за своју егзистенцију и своје место у друштву. Ситна буржоазија обнавља култ приватне својине и у друштвене односе уноси стално елементе себичних и деморалишућих тежњи према разликовању, 'господарству', затварању у себе и у свесном одвајању од токова друштвених промена.“ (стр. 61.).

На сличан начин и бирократија у процесу конституисања нових и историјски развијенијих и аутентичних облика солидарности и узајамности, уноси блокаде и извитоперавања. Јер, „нема солидарности у друштву у коме преовлађују остаци првобитне акумулације, владавина једни-ма од стране других и недостајање елементарних људских вредности, а нарочито вредности рада и човека. Она је неостварљива и кад се неједнакости одржавају у средствима и у моћи (социјална и политичка неједнакост)... У неразвијеним друштвима и у постојећем социјализму ко-ји неизбежно носи као што је истицао Маркс, у својим односима и ин-ституцијама, жиг старог друштва класне доминације и неједнакости, мо-гуће је и само извитоперавање узајамности и солидарности. Такве изви-топерене 'узајамности' налазимо и у појединим сферама нашег друштва и оне се изражавају у отвореној и прикривеној пракси „дај ми да ти дам" (*do ut des*). А извитоперена солидарност је обухваћена у некритич-ком и наметљивом 'здруживању' 'земљака', каријериста и шпекуланата, 'другова', 'наших'." (стр. 57.)

Овим и многим другим широким и продубљеним аналитичким уви-дима у реална стања и процесе у друштву и људској средини и заједни-ци, проф. Борђевић осветљава кључне противречности и проблеме који се нејнепосредније и у највећој мери односе на сазнавање услова и чи-нилаца за реалније утемељење и доследније остваривање људских сло-бода, права и одговорности. Крупно, али историјски неизбежно питање о већим људским правима и слободама, као што се може видети из крат-ких назнака о човеку, односно узајамности и солидарности као усло-вима људских права и слобода, мора се научно сагледати у свој својој сложености, да би се у његовој практичној афирмацији могло ићи си-гурније и слободније од традиционалних идеолошких и других заблу-да, оптерећења и инерција, присутних и у друштвима која се брзо и ди-намично преображавају.

III

Пошто је у претходним дискусијама и анализама развио веома плодне теоријске оквире и премисе за нове пројекте људских слобода, права и одговорности у друштву које се гради као алтернатива старом свету отуђених и експлоататорских односа, проф. Боревић приступа и непосредном формулисању пројекта нових слобода и права, која по својим значењима и дотетима далеко премашују традиционална схвата-ња у овој области.

Расправљајући о отворености система слобода и права човека ау-тор најпре указује на значај *пермисивности* односно *пермисивне зајед-нице*, која надмашује видик етатистичких схватања. По њима је човек у заједници слободан само у ономе што је дозвољено, и у њима лежи је-дан од корена традиционалног наслеђа деспотија и недемократских про-цеса који су оптерећивали политичку историју многих земаља, па и ону на нашим просторима. Слободе и права, односно одговорности су дина-мичне и отворене, а не заувек прописане и „допуштене" категорије и услови човекове политичке заједнице. Томе одговара и слобода трага-ња за слободама и условима слобода, сужавање простора забрањеног и

проширивања подручја дозвољеног, поља за огледање и потврђивање људске одговорности. Пермисивност и толеранција, насупрот апсолутизму, искључивости и тоталитаризму, морају све више долазити до изражаја у мери у којој заједница, на својим новим материјалним, друштвеним и културним темељима постаје све више слободна, дисциплинована и солидарна.

У кругу нових и фундаменталних друштвених и економских права (која су у суштини језгро и битна димензија синтезе друштвене својине и самоуправљања, општије одређених у новом праву рада друштвеним средствима), у првом плану су право на управљање друштвеном репродукцијом или слобода од отуђености друштвене репродукције и право на трајност положаја у раду и на лични доходак (расподелу према раду). Принцип да на све већу производњу апстрактне вредности (чулно-надчулне супстанце), која се отуђује од произвођача и отуђује њега самог, произвела је у капитализму онај начин репродукције материјалне основе друштвеног живота људи, која их чини објектима слепих сила профита и разне конкуренције, објектима репресије најразличитијих видова. Право човека (као самоуправљача) на контролу услова и резултата материјалне репродукције и производње уопште, део је темељних, онтичких кретања самог социјализма и самоуправљања и једно од најснажнијих упоришта дезалијенације и потврђивања нових и алтернативних облика друштвене кохезије и уједињавања друштвених као непосредно људских снага. То је и основа превазилажења двојстава и подела у самом човеку, на различите функције наслеђене из антагонистичке друштвене поделе рада; израстања структурâ које репродукују друштвеног, у клици интегралног човека који је носилац рада, управљања и слободног присвајања друштвених резултата свог рада, произвођач и самог новог „облика друштвеног саобраћаја“.

Право на *разликовање* (разлике) схвата се у концепцијама нових људских слобода и права као истовремено израз и потврда права на аутентичност и права на идентитет. Оно је директно повезано са револуционарним променама у структури друштва и са изворним токовима саме револуције која се у самоуправљању наставља и развија и која је од својих почетака, први пут у историји, отворила могућност потврђивања бројних и до тада анонимних и непризнатих друштвених субјеката на самоизражавање и самопотврђивање (од људи до социјалних група и заједница). Свако идеолошко маскирање и потискивање објективно постојећег плурализма и разлика, узрок је оживљавања етатистичких притисака, регресија и мистификације саме стварности, стварања атмосфере у којој ни сва друга људска права и слободе не могу доћи до изражаја. Постварање, нивелација и свођење стварно различитих људи, ствари и односа, особина је капитализма и биполарних опозиција, антиномичних и експлоататорских шематизама и друштвених машинерија које међу и „прерађују“ човека. Стварање услова у којима се човек и његова заједница могу слободније изражавати и у ономе у чему су особени и својствени (различити) у реалној мери и смислу тих речи, потврда је самобитности и нужне индивидуализације која ослобађа многе људске енергије за плодније и самосвесније кретање унапред.“ „За разлику од капитализма у коме се људи разликују по оном што *имају*, у социјализму (теоријски), они се разликују (треба) по ономе што *јесу*“ (стр.

189.) Спољашњи егалитаризам је израз статике и умртвљавања друштвених снага, а у крајњим облицима своди се на принуду. Али, право на разлике у социјализму се мора ослобађати и од дивљег и асоцијалног индивидуализма, од култа „бити различит по сваку цену“, у којем се често губе и замагљују битне разлике” између мучитеља и жртве, крадљиваца и честитог човека, насилника и толерантне личности”. Другим речима, све оне разлике које су пре свега злоупотреба аутономности и права на разлике и које се могу протегнути не само на односе људи у заједници, него и на односе међу самим заједницама.

Веома су занимљива теоријска одређења о *праву на заједницу* (или слободи од усамљености), као и о комунизму и *праву на комуноу*, тј. непосредну људску средину. Пошто се најпре идентификују проблеми и стања заједнице и комуноу у условима отуђеног и антагонистичког класног друштва (повлачење у себе, развијеност друштвених веза, нетрпеливости и мржње, наметнуто такмичење за друштвене улоге, неизвесност и несигурност), прелази се на расправу о карактеристикама и елементима новог и аутентичног људског заједништва која започиње с правом човека да се већ у оној заједници коју сам не може да бира (отаџбина), осећа као свој и човечан. Истина хуманизација људске заједнице и средине је врхунска вредност целокупног културног развитка, а њено напредовање зависи не само од материјалних чинилаца, већ и од стања и напретка људске свести и социјализације људи. Она се препознаје по слободном испољавању људске животности и присности, по одговорном и братском односу према човеку и међу људима. Комуна као људско право схваћена је пре свега као социјалистичка самоуправна комуна, која није довршена, већ отворена заједница. Та комуна није само заједница грађана нити само завичајна заједница, већ са тим и више од тога: она је пут и облик стварања *асоцијације* произвођача и грађана и уједињавања посебних димензија и својстава људског друштвеног испољавања. У својој укупности, право на заједницу и на комуноу је визија заједнице која у себи обухвата више људске и кохерентне системе вредности, у којима човек неће бити разапет и мучен подељеним лојалностима и опречним тежњама и могућностима, у којој ће наћи свој потпуни људски идентитет.

У дефинисању *слободе комуникација*, посебно се истражују процеси заробљавања људи у све сложенијим, споља стварним облицима и мрежама комуницирања у савременом друштву, тачке на којима постојећи облици комуникација постају осамостаљене снаге изван и изнад човека. Елементи равноправности међу субјектима комуницирања и јачање непосредног комуницирања друштва и средишта политике и одлучивања, услов су демократизације комуницирања, а њено битно обогаћивање је у мењању постојећих форми комуницирања унутар измењених у хуманизованих асоцијација. Комуникација је тиме димензија односа и демократске културе самих асоцијација, а не отуђени технолошки процес и сила која их потискује и подређује.

У новим концепцијама људских слобода и права које развија и разрађује проф. Ј. Борђевић, дају се основни теоријски нацрти и скице и многих других људских слобода и права. У анализама се дају оријентације и одредбе веома значајних права која као потребу и реалну перспективу најављује даљи развитак социјалистичке демократије и самоуп-

рављања у нашој земљи и свету. Међу њима су и: право на истину; толерантност и право на толерантност; права потрошача; право на слободну размену рада; слобода од бирократизма; право на иновације; слобода од мистификација и фетишизма личности, институција и идеја; право на дијалог; право на социјалистичке алтернативе; право на критику, слобода од незнања, заосталости и примитивизма; слобода од свезнања, сујете и наметања личних интереса и мисли другом; слобода од бола и зебње итд. итд.

*

Новим концепцијама и теоријским пројектима које проф. Јован Ђорђевић развија у области људских права и слобода, наша политичка и друштвена мисао и пракса, добијају још једно од широких и веома значајних упоришта за даља и плоднија достигнућа на путевима друштвеног ослобођења рада и свестране еманципације човека од многих облика и снага њиховог отуђења и зависности. Идући трагом Марксове мисли о неодвојивости покрета ка демократији, од улоге радничке класе и социјализма, проф. Ђорђевић је знатно проширио и обогатио теоријске и методолошке оквире за даља посматрања и проучавања људских слобода и права који још увек остају једна од великих резерви и неискоришћени потенцијал у класним борбама у савременом друштву, за асоцијацију слободног рада, стваралаштва и за пуно људско достојанство човека.

SUMMARY

NEW CONCEPTS OF HUMAN FREEDOMS, RIGHTS AND RESPONSABILITIES

The article analyses the contribution of prof. Jovan Đorđević to the contemporary theory and concepts of human freedom, rights and responsibilities, particularly in the conditions of the development of socialist self-management. The relation between man and self-management is the key subject of all of prof. Đorđević's scientific discourses and research. They encircle the contribution to the questions of the position of man in contemporary political systems, whose bureaucratization and alienation from the influence of society also mean the neglect of the question of freedoms, rights and responsibilities in the political theory and practice.

The particularity of the approach to the question of freedoms, rights and responsibilities in the opus of prof. Đorđević is in the fact that he preliminarily researches and evaluates the fate and epochal significance of great concepts and ideas of human liberty and democracy, as well as the condition of basic forces and values of civilization that define the field of freedom and right today (socialism, solidarity, communication, equality etc, as well as man himself, his social position in the world today). Defining the status of the great heritages and values, prof. Đorđević states that the classic and traditional concepts of man and his freedoms, rights and responsibilities are surpassed and that it is necessary to introduce radical new concepts in this field, to be able to bring them into the area of deep political changes in the world today, and particularly in accordance

with the appearance and imperative of the future development of self-management and socialist democracy. In his book *Socialism and Freedom* prof. Đorđević gives theoretical blueprints and projects of many new rights, freedoms and responsibilities, such as right to a permissive community, right of decision regarding social reproduction, right of being different, right to an immediate environment (commune), right of communication, freedom of loneliness, freedom of fetish of the person, ideas and institutions, freedom from bureaucracy and of manipulation etc. The essence and forms of these new rights, prof. Đorđević gives in regard with the transformation of etatistic into self-management structure of society and particularly in regard with the key right of man, such as the right to selfmanagement and the right to work by social means.

RESUME

NOUVELLES CONCEPTIONS SUR LES LIBERTÉS, DROITS ET RESPONSABILITÉS HUMAINS

L'article donne une analyse de la contribution du prof. Jovan Djordjević à la théorie et conception modernes des libertés, droits et responsabilités humains, particulièrement dans les conditions du développement de l'autogestion socialiste. Les rapports entre l'homme et l'autogestion est le thème clé de tous les traités et recherches scientifiques du prof. Djordjević. C'est dans ce domaine que se situe sa contribution pour élucider la situation de l'homme dans les systèmes politiques contemporains, dont la bureaucratisation et l'aliénation de l'influence de la société signifie en même temps le négligement de la problématique des libertés, droits et responsabilités de l'homme dans la théorie et pratique politiques.

L'originalité de l'approche des libertés, droits et responsabilités de l'homme dans l'oeuvre du prof. Djordjević réside dans le fait que préalablement il recherche et évalue la destinée et la signification prodigieuse des grands concepts et idées de la liberté humaine et de la démocratie, ainsi que l'état des principales forces et valeurs de la civilisation que déterminent de nos jours le domaine des libertés et des droits de l'homme (socialisme, solidarité et mutualité, communications, égalité, et puis l'homme même, sa situation sociale actuelle dans le monde). En constatant l'état de ces grands acquis et valeurs, le prof. Djordjević remarque que les conceptions classiques et traditionnelles de l'homme et de ses libertés, droits et responsabilités, sont dépassées et qu'il est nécessaire d'introduire dans ce domaine des conceptions radicalement nouvelles, pour les amener dans le contexte de profonds changements ontiques du monde contemporain et surtout pour les harmoniser avec la nécessité de continuer à développer l'autogestion et la démocratie socialiste. Dans son ouvrage *Le socialisme et la liberté*, le prof. Djordjević, donne des ébauches et des projets théoriques de beaucoup de nouveaux droits, libertés et responsabilités de l'homme, tel que le droit à la communauté permissive, droit à décider de la reproduction sociale, droit à la différenciation, droit à un milieu direct (commune), droit aux communications, liberté contre la solitude, liberté contre le fétichisme des personnes, idées et institutions, liberté contre la bureaucratie et la manipulation etc. Le prof. Djordjević donne l'essentiel et les dispositions de ces nouveaux droits concernant la transformation de la structure étatique en structure autogestionnaire de la société et surtout concernant les nouveaux droits clé de l'homme, tel que le droit à l'autogestion et le droit au travail avec les moyens sociaux.